

Каріна Солдатова

**ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
НАСЕЛЕННЯ СІЛ КСЕНЗІВКА ТА МЕЛЬНЯ
БАТУРИНСЬКОЇ СОТНІ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.
(за даними сповідних розписів 1739 року)**

У статті на основі сповідних розписів аналізується статево-віковий склад та сімейна структура населення сіл Ксензівка та Мельня Батуринської сотні.

Ключові слова: *сповідні розписи, козаки, селяни, духовенство, структура населення, фемінізація.*

Розуміння особливостей укладу суспільства ранньомодерного часу неможливе без дослідження окремих адміністративних одиниць козацької доби – полків, сотень, міст та сіл, що утворювали єдиний «державний організм» Гетьманщини. На сучасному етапі розвитку історичної науки недостатньо вивчено структуру населення Батуринської сотні Ніжинського полку у XVIII ст. Окремі аспекти даної проблематики у своїх працях розглядали: О. Лазаревський [1, с. 252 – 267], В. М'якотін [2, с. 140 – 179], І. Ситий [3, с. 65 – 73], Ю. Мицик та І. Тарасенко [4, с. 364 – 372], С. Токарев [5, с. 35 – 51], Н. Саєнко [6, с. 115 – 122], М. Хармак [7, с. 225 – 228] та С. Павленко [8, с. 145 – 166]. Для характеристики соціального складу населення Батуринської сотні в даній роботі залучимо облікові джерела, а саме – сповідні розписи та здійснимо аналіз на основі історико-демографічних методів. Частина цих джерел зберігається у Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО). Там вдалося виявити сповідні книги двох сотенних сіл – Ксензівки та Мельні за 1739 р. Тому саме з них було вирішено розпочати дослідження «засеймських» сіл Батуринської сотні у південно-східному напрямку від сотенного центру. Села у південно-західному напрямку були досліджені раніше на прикладі с. Тростянка [9, с. 200].

Дані населені пункти, ймовірно, вже в 1648 р. ввійшли до складу Батуринської сотні. Як вказує Філарет (Д. Гумілевський), у 1671 р. за універсалом Д. Ігнатовича (Многогрішного) Ксензівка та Мельня відійшли до володінь Новгород-Сіверського монастиря [10, с. 359], і їхнє населення було змушене сплачувати різні податки на його користь. Це підтверджує також універсал І. Самойловича за 1673 р. [11, с. 472]. За ним ці села відійшли до складу володінь Новгородської архімандрії під час розподілу земель між нею та Чернігівською архієпископією. У цих селах та їхніх околицях розміщувалися рангові та приватні володіння гетьманів і козацької старшини, а у першій половині XVIII ст. – лісові угіддя Обмачівського дворця та генерального писаря П. Орлика [12, с. 111, 133], маєтності Новгород-Сіверського монастиря та генерального військового канцеляриста Івана Стожка [13, арк. 75, 81].

Села Ксензівка та Мельня знаходяться на правому березі річки Сейм. На той час їх оточували ліси та озера, тому, наприклад, у Мельні розвивалося бортництво та

© Солдатова Каріна Олександрівна – старший науковий співробітник відділу археології (Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»), аспірантка кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

рибальство [14, с. 385]. Це сприяло заселенню даної місцевості. Ксензівка (нині село Поліське Коропського району Чернігівської області) розміщувалася на південний схід (19 км), а Мельня (нині Конотопський район Сумської області) «въ 13 верстах» на схід (21 км) від сотенного центру Батурина [10, с. 359].

Мета статті – створення цілісної картини сільського соціуму окремого району у XVIII ст. Для реалізації поставленої мети виконаємо такі завдання: з'ясуємо віковий, статевий склад, сімейний стан мешканців двох сотенних сіл – Ксензівка та Мельня за даними сповідних книг 1739 року. Дані двох сіл об'єднаємо при аналізі демографічної ситуації.

Сповідний розпис – це книга церковного призначення, яка містила інформацію про здійснення парафіянами таїнства сповіді та причастя. Як зазначає дослідниця О. Бороденко, таку форму звітування у Західній Європі було вперше поширено у 1215 р. IV Латеранським собором. На теренах Російської імперії обов'язкове ведення сповідних розписів було запроваджено у 1716 і 1718 рр. У них детально фіксувалися дані про стать, вік, сімейний склад парафіян віком від одного року, які в період чотирьох постів приймали сповідь та причастя чи тільки причастя (якщо це діти віком до 7 років) [15, с. 55].

Сповідні книги сіл Ксензівка та Мельня за 1739 р. зберігаються у ДАЧО, в фонді 679 «Чернігівська духовна консисторія», справа 303. Дані джерела оформлені скорописом першої половини XVIII ст. Тексти виконано доволі розбірливим почерком, що може вказувати на освіченість та дбайливе ставлення до роботи осіб, які їх складали. Освіту духовних представників – уродженців Батуринської сотні – добре висвітлює розвідка Ю. Мицика про студентів Києво-Могилянської академії. Протягом XVIII ст. сини священиків Батурина та навколишніх сіл здобували ґрунтовну освіту, зокрема багато з них закінчували клас богослов'я у згаданій академії [16, с. 171 – 172].

Сповідні розписи батуринських сіл мають спільну структуру. Вони складаються з 3 частин: преамбули, самого розпису та підсумкової таблиці. У преамбулі розпису с. Ксензівки вказано, що він складений священиком Федором Стефановим церкви Різдва Пресвятої Богородиці Новгород-Сіверської протопопії: «при оной церкви в приходъ приправлений» [13, арк. 71]. Сповідний розпис с. Мельні складений священиком Артемом Стефановим церкви Архістратиґа Христова Михаїла Новгород-Сіверської протопопії [13, арк. 76]. Ймовірно, два священики були рідними братами, що видно навіть із манери написання слів у сповідних книгах.

На жаль, коли саме були побудовані дані церкви, – не відомо. Але з церквою с. Мельні пов'язано багато легенд. У ній розміщувалася чудотворна ікона Божої Матері розміром «7 вершков вишини и 5 ширины» (1 вершок дорівнював близько 4,5 см), яка була «покрита сребной ризой». Як вказує Філарет (Д. Гумілевський), у церкві віруючі отримували зцілення. Серед них була і графиня Розумовська та її родичка – «госпожа» Скаловська, яка у 1826 р. відвідувала церкву [10, с. 360].

Далі в сповідних книгах розміщується почерговий опис дворів мешканців різних соціальних станів. У розписі Різдвогородицької церви вказано два соціальні стани: духовні особи («духовніе и ихъ домашніе») та козацтво («военніе и ихъ домашніе»). Тобто стан селян в Ксензівці не був представлений зовсім. Таку ситуацію можна пояснити відсутністю родючих земель у районі населеного пункту (болотиста місцевість), що були необхідні для ведення господарства [14, с. 386]. Наприклад, селяни як стан не проживали і в селі Баба Менської сотні [17, с. 210]. У розписі села Мельні вказано три соціальні стани: духовні особи, козацтво, а також селяни («посполитіе и ихъ домашніе»). Окремо у двох розписах описано підсусідків («дворовіе и ихъ домашніе»). До цієї категорії населення відносили, як зазначає О. Гуржій, колишніх рядових козаків, селян чи міщан, котрі якимось чином втратили своє господарство (все або частину) й перейшли жити в двори до заможних господарів [18, с. 34]. За можливість жити на подвір'ї господаря вони були змушені працювати у його господарстві [17, с. 210].

Спочатку визначимо загальну кількість мешканців двох сіл. В обох населених пунктах переважали козаки. У с. Ксензівка їх було 191 особа (72%), а у Мельні – 165 мешканців (59%). Далі у селах ситуація різниться. На другому місці у першому селі

було бездвірне селянство, відповідно – 55 осіб (21 %), а у розписі Михайлівської церкви – селяни, яких було загалом 90 мешканців (32 %), а далі вже підсусідки – їх нараховувалося 20 осіб (7%). Найменшу категорію становило духовенство. За розписом Різдвобогородицької церкви їх було 20 (7%), а у Мельні лише 7 (2%) осіб. У Ксензівці станом на 1739 р. проживало 266 осіб у 13 дворах, а у другому селі – 282 мешканці у 33 дворах. Дані населені пункти ми можемо віднести до невеликих за розмірами. Для порівняння у сотні були набагато більші села, які знаходилися неподалік Батурина: наприклад, населені пункти Красне та Митченки [19, арк. 516 – 518, арк. 1129 – 1130]. У них за Генеральним описом Лівобережної України (1765–1769) проживало більше однієї тисячі жителів. Таку невелику кількість мешканців можемо пояснити географічним розташуванням сіл: знаходилися на значній відстані від Батурина шляху, погані непрохідні ґрунтові дороги, значна відстань до сотенного центру – близько 20 км, малородючі землі.

Далі здійснимо аналіз статевого та вікового складу населення сіл сотні. Спочатку розглянемо вік мешканців (див. таблиці 1 – 2). У обох населених пунктах переважали групи працездатного віку від 15 до 59 років та становили відповідно: у с. Ксензівка 62 %, а у Мельні – 48 %. Наступну позицію займала дитяча вікова група: 47 % у Мельні та 36 % у Ксензівці. На останній позиції знаходилися групи людей віком від 60 років і старше – 5 % у Мельні та 2 % у Ксензівці. Найстарішими у населених пунктах серед чоловіків козацького стану були: Василь Дедик із Мельні – йому на час розпису було 90 років та Роман Софронічев із Ксензівки – у 1739 р. йому виповнилося 68 років [13, арк. 74, 78]. Серед жінок найстаршою була Анна Стефанова – мати мельниківського священика, їй був 81 рік та Євдокія «Максимова донька» – дружина Романа Софронічева, на той час їй виповнився 61 рік [13, арк. 74, 76]. Як видно з аналізу, дані населені пункти ми можемо віднести до «демографічно молодих». За визначенням польського демографа Е. Россета, демографічно молодим вважається те населення, де частка літніх людей не переважає 8 %. Для порівняння у сотенному місті Батурині ця частка становила 2,8 % [6, с. 117].

Таблиця 1. Розподіл населення за статтю і віком с. Ксензівка

Вікова група поселення	0-14			15-59			60 і старше			Всього
	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	
Ксензівка	95	36	59	164	90	74	7	6	1	266
%	35,71%	13,53%	22,18%	61,65%	33,83%	27,82%	2,63%	2,26%	0,38%	100,00%

Таблиця 2. Розподіл населення за статтю і віком с. Мельня

Вікова група поселення	0-14			15-59			60 і старше			Всього
	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	Р	Ч	Ж	
Мельня	133	61	72	136	65	71	13	6	7	282
%	47,16%	21,63%	25,53%	48,23%	23,05%	25,18%	4,61%	2,13%	2,48%	100,00%

Використовуючи дані таблиць 1 та 2, визначимо статевий поділ населення. За сповідними розписами у с. Мельня мешкало 150 жінок та 132 чоловіки. У той же час в с. Ксензівка проживало 134 представниці жіночої статі та 132 представники чоловічої статі. У дитячій віковій групі в обох селах переважало жіноче населення. За розписом Різдвобогородицької церкви простежується значна перевага – на 8,6 % представниць жіночої статі над чоловічою. За даними Михайлівської церкви відрив був менший – становить 3,9 %. У працездатній групі у сотенних селах ситуація вже різнилась: у Мельні знову була перевага за жінками – на 2,1 %, однак у Ксензівці чоловіче населення перевищувало жіноче – на 6 %. Перевага чоловіків, наприклад, проглядається і за сповідними розписами с. Тростянки Батуринаської сотні [9, с. 201]. Така тенденція зберігається в наступній групі – старшій віковій категорії. За розписом Різдвобогородицької церкви чоловіки переважали жінок на 1,9 %, а у Мельні – жінки переважали чоловіче населення на 0,3 %.

Таблиця 3. Розподіл жінок с. Ксензівка за статтю, віком та сімейним станом

Вікова група (роки)	Жінки с. Ксензівка												
	Незаміжні			Заміжні			Вдови			Всього			
	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Всього
0-4	4	8	2							4	8	2	14
5-9	1	20	6							1	20	6	27
10-14	2	11	5							2	11	5	18
15-19		10	2		2					0	12	2	14
20-24	1	3		1	6	2				2	9	2	13
25-29					8	3		1		0	9	3	12
30-34				1	8	1		1		1	9	1	11
35-39					3	4		2		0	5	4	9
40-44					4				1	0	4	1	5
45-49										0	0	0	0
50-54				2	6	1		1		2	7	1	10
55-59										0	0	0	0
60-64					1					0	1	0	1
65-69										0	0	0	0
>70										0	0	0	0
Всього	8	52	15	4	38	11	0	5	1	12	95	27	134
Всього	75 (55,97%)			53 (39,55%)			6 (4,48%)			134 (100,00%)			

Таблиця 4. Розподіл чоловіків с. Ксензівка за статтю, віком та сімейним станом

Вікова група	Чоловіки с. Ксензівка												
	Холості			Жонаті			Вдівці			Всього			
	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Духовні	Військові	Підсусідські	Всього
0-4		7	3							0	7	3	10
5-9	2	10	2							2	10	2	14
10-14		9	3							0	9	3	12
15-19		21	6							0	21	6	27
20-24	1	6	2		5	1				1	11	3	15
25-29	1	1		1	2	1				2	3	1	6
30-34					8	2				0	8	2	10
35-39					8	2				0	8	2	10
40-44		1		1	3	4				1	4	4	9
45-49					2					0	2	0	2
50-54				2	4	1		1		2	5	1	8
55-59					2			1		0	3	0	3
60-64					3			2		0	5	0	5
65-69								1		0	1	0	1
>70										0	0	0	0
Всього	4	55	16	4	37	11	0	5	0	8	97	27	132
Всього	75 (55,97%)			52 (38,81%)			5 (3,73%)			132(100)%			

Для більш детальної характеристики соціальної структури сіл використовуємо поширену в історичній демографії таблицю необроблених даних, яку удосконалила дослідниця О. Бороденко, і розподілимо населення сотенних сіл за віком, статтю, сімейним та соціальними станами [15, с. 57 – 58]. Дані чотирьох таблиць нададуть нам можливість визначити коефіцієнт статевого співвідношення та особливості сімейної структури мешканців сотенних сіл.

Спочатку підрахуємо статеве співвідношення, визначивши коефіцієнт фемінізації. Він вираховується за формулою: кількість жінок ділимо на кількість чоловіків, помноживши отримані дані на 100. В історичній демографії результат має бути наближений до 105,0 і знаходитися у межах від 100,0 до 110,0. Якщо показник більший чи менший, за визначенням французьких демографів Л. Анрі та А. Блюма, це може вказувати на недооблік котроїсь статі [20, с. 27 – 29]. За цією формулою у с. Ксензівка ми одержали коефіцієнт 101,5 % – цей показник знаходиться у загальноприйнятих межах. Однак у с. Мельня коефіцієнт становить 113,6 % – тобто більший і вказує на перевагу жінок. В даному випадку це свідчить на недооблік чоловічої статі розглянутого населеного пункту.

Таблиця 5. Розподіл жінок с. Мельня за статтю, віком та сімейним станом

Вікова група (роки)	Жінки с. Мельня																
	Незаміжні				Заміжні				Вдови				Всього				
	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Всього
0-4		11	8										0	11	8	0	19
5-9	1	17	8										1	17	8	0	26
10-14	1	17	5	4									1	17	5	4	27
15-19		2	1										0	2	1	0	3
20-24		2		1			7	1					0	9	1	1	11
25-29					1		11	9	2			1	1	12	9	2	24
30-34							4		1	1		1	1	4	1	2	8
35-39								3			1	1	0	1	4	0	5
40-44							1	1	1			1	1	0	1	2	5
45-49							4					1	0	4	1	0	5
50-54							5					3	1	0	8	1	9
55-59												1	0	0	1	0	1
60-64							1				1	1	0	2	1	0	3
65-69											1	0	0	0	1	0	1
>70										1	1	1	1	1	1	0	3
Всього	2	49	22	5	1	33	14	4	2	7	9	2	5	89	45	11	150
Всього	78 (52,00%)				52 (34,67%)				20 (13,33%)				150 (100,00%)				

Таблиця 6. Розподіл чоловіків с. Мельня за статтю, віком та сімейним станом

Вікова група (роки)	Чоловіки с. Мельня																
	Холості				Жонаті				Вдівці				Всього				
	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Духовні	Вієшкони	Посполити	Підруські	Всього
0-4		10	11	1									0	10	11	1	22
5-9	1	13	12	1									1	13	12	1	27
10-14		6	5	1									0	6	5	1	12
15-19		8	1										0	8	0	1	9
20-24		3	2	1			2	1					0	5	3	1	9
25-29							5	1	1				0	5	1	1	7
30-34					1		7	9	1			2	1	9	9	1	20
35-39							2						0	2	0	0	2
40-44							4	3	1				0	4	3	1	8
45-49							1						0	1	0	0	1
50-54							6	1	1				0	6	1	1	8
55-59							1						0	1	0	0	1
60-64							3						0	3	0	0	3
65-69													0	0	0	0	0
>70							2	1					0	2	1	0	3
Всього	1	40	30	5	1	33	16	4	0	2	0	0	2	75	46	9	132
Всього	76 (57,58%)				54 (40,91%)				2 (1,52%)				132 (100,00%)				

Але чи така тенденція зберігається для всіх вікових груп? Для з'ясування цього завдання визначимо статеве співвідношення в окремих вікових категоріях. Отримані дані порівнюємо з типовою таблицею ООН для закритого населення, наведеної у роботі Л. Анрі та А. Блюма. (див. таблиці 7 та 8) [20, с. 28]. У с. Ксензівка у молодшій віковій групі простежується значна перевага жіночої статі над чоловічою. Ми можемо припустити, що це було пов'язано із великою смертністю хлопчиків у ранньому дитинстві, що були менш стійкими до різних захворювань. Однак, як видно з розпису Михайлівської церкви, у с. Мельня ситуація різко змінюється. У розглянутому населеному пункті представники чоловічої статі переважали над жіночою у вікових групах 1 – 4 та 5 – 9 років, що було нетиповим для суспільства того часу. Наприклад, така перевага простежується і в с. Жуки Полтавського полку [15, с. 59]. Наступна вікова категорія – працездатне населення (15 – 59 р.). Отримані дані також різняться. За розписом Різдобогородицької церкви, у групах: 15 – 59, 20 – 24, 35 – 39, 40 – 44, 45 – 49 та 55 – 59 – зберігається перевага за чоловіками. Як вказує Ю. Волошин, таку ситуацію можна пояснити поширеною смертністю жінок при пологах та меншою стійкістю їх до різних захворювань після народження дітей [21, с. 160]. У с. Мельня зберігається протилежна тенденція. За показниками розпису Михайлівської церкви у вікових групах: 20 – 24, 25 – 29, 35 – 39, 45 – 49, 50 – 54 – переважають жінки. Тільки у дітородних вікових категоріях: 15 – 19, 30 – 34 та 40 – 44 – переважають чоловіки. Такі коливання, на думку І. Сердюка, були пов'язані із трудовою міграцією населення. Сільське населення вирушало до великих міст, містечок, де ставало наймитами, ремісниками, торговцями, учнями при місцевих церквах, інколи навіть жебраками тощо. Як вказує дослідник, мігрантів було більше серед чоловіків. Вони мали всі шанси залишитися на постійне проживання у місті – одружитися, приписатися до

магістрату чи міщанського стану [22, с. 215]. У старшій віковій категорії ситуація аналогічна. У першому селі – знову перевага за чоловіками у групах 60 – 64, 65 – 69 років. Однак у с. Мельня навпаки – жінок похилого віку було більше, ніж чоловіків. Незначна перевага жіночої статі зберігається і у віковій категорії 65 – 69 років. Традиційно чоловіча смертність у старших вікових категоріях вища. Проте така ситуація в с. Ксензівка відрізняється від загальноприйнятої в історичній демографії моделі. Перевага чоловіків також була характерна у XVIII ст. для старшої вікової категорії с. Тростянки Батуринської сотні. Але дана тенденція не була винятковою та притаманною окремим селам. Наприклад, у полковому місті Ніжині частка чоловіків старшого віку була на 1,8 % більшою, ніж жінок [23, с. 8].

Таблиця 7. Коефіцієнт фемінізації с. Ксензівка

Коефіцієнт фемінізації																
Вікова група	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	>70	
Ксензівка	140,0	192,9	150,0	51,9	86,7	200,0	110,0	90,0	55,6	0,0	125,0	0,0	20,0	0,0	–	
Типові дані	102,3	102,4	102,8	103,3	103,9	104,7	105,6	106,2	105,2	104,0	101,0	97,2	92,9	88,5	78,8	

Таблиця 8. Коефіцієнт фемінізації с. Мельня

Коефіцієнт фемінізації																
Вікова група	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	>70	
Мельня	86,4	96,3	225,0	33,3	122,2	342,9	40,0	250,0	62,5	500,0	112,5	100,0	100,0	–	100,0	
Типові дані	102,3	102,4	102,8	103,3	103,9	104,7	105,6	106,2	105,2	104,0	101,0	97,2	92,9	88,5	78,8	

Далі визначимо сімейну структуру мешканців двох сотенних сіл (див. таблиці 3 – 6). Спочатку розглянемо сімейний стан населення. У с. Ксензівка серед чоловіків було неодружених 75 осіб (55,97 %), жонатих 52 особи (38,81 %) та 5 вдівців (3,73 %). Найбільша частка неодружених припадала на працездатну вікову категорію – 39 осіб. У молодшій віковій групі неодружених чоловіків було 36 осіб. За сімейним станом найбільша частка неодружених була серед козаків – 55 осіб, на другій позиції знаходилися підсусідки – 16 представників і останню позицію займали чоловіки духовного стану – 4 особи. З них 29 козаків, 7 чоловіків з підсусідків та 3 із духовних осіб залишилися неодруженими у віковій категорії 15 – 44 роки. Найстаршим холостяком у с. Ксензівка був «Іоанъ Козминъ синъ», який у селі обіймав посаду прикажчика [13, арк. 75]. У розписі про його родину не згадується, тому можемо припустити, що він був неодруженим. На час проведення обліку йому виповнився 41 рік. Дана група знаходилася в категорії потенційних наречених. Після 30 років у населеному пункті переважно всі чоловіки були одружені.

У с. Мельня серед чоловіків були неодруженими 76 осіб (57,6 %), жонатими – 54 особи (40,9 %) та 2 вдівцями (1,5 %). Найбільша частка неодружених припала на молодшу вікову категорію – 61 особа. Серед працездатного чоловічого населення холостих було тільки 16 осіб. Загалом 41 козак, 30 осіб з посполитих, 5 зі стану підсусідків та один представник з духовних осіб – залишилися неодруженими у віковій категорії 15 – 24 роки. Найстаршим холостяком у селі був козак Гордій – син Кондрата. На час розпису йому виповнилося 22 роки. Він перебував у категорії активного віку, тому невдовзі мав усі шанси взяти перший шлюб [13, арк. 78].

Як видно з отриманих даних, в розглянутих сотенних селах ситуація схожа – в середньому поширений вік неодружених 20 – 24 роки. Вони мали можливість укласти перший шлюб до 25 років. Це було притаманно для сільського населення інших регіонів Гетьманщини. Наприклад, за визначенням Ю. Волошина, для сільських чоловіків Стародубського полку середній шлюбний вік становив 23,7 років [24, с. 21]. Однак

віковий «поріг» у батуринських сотенних селах був вищим, ніж для Центральної Росії. Там, за підрахунками Б. Міронова, чоловіки в середньому одружувалися у віці 16 – 18 років [25, с. 167].

Використовуючи дані таблиць 4 та 6, охарактеризуємо шлюбну структуру чоловічого населення сіл Ксензівка та Мельня. У першому населеному пункті одружені були серед працездатної вікової категорії (15 – 59 р.) – 49 осіб. Серед старшої вікової групи у шлюбі перебувало тільки 3 особи. У мікрогрупі працездатного віку 20 – 24 роки одруженими були тільки 6 осіб. За сімейним станом найбільше у шлюбі перебувало чоловіків серед козаків – 37 осіб, серед духовенства і посполитих – 4 та 11 осіб. Наймолодшим одруженим чоловіком у селі був Григорій Коротич із стану підсусідків. На час розпису йому виповнився 21 рік. У його родині було вже троє дітей [13, арк. 75].

У с. Мельня також найбільше одружених чоловіків було серед працездатного віку (15 – 59 р.) – 48 осіб. У старшій віковій групі одруженими було 6 чоловіків. У мікрогрупі 20 – 24 роки у шлюбі перебувало тільки 3 особи. За сімейним станом, як і у с. Ксензівка, найбільше у шлюбі знаходилося представників із козацького стану – 33 особи, на другій позиції розміщувалися посполиті – 16 осіб, далі чоловіки зі стану підсусідків – 4 особи, остання позиція належала родинам духовного стану – серед них одруженим був лише один священник. У с. Мельня наймолодшим одруженим був козак Іван Заїжайка, якому на час розпису виповнилося 23 роки. У його родині на час розпису згадується 5-річна донька Пелагея [13, арк. 78].

Тепер охарактеризуємо групу вдівців. За сповідними розписами батуринських сотенних сіл вони займали найменшу частку. У с. Ксензівка вдівці були серед козаків: 2 овдовіли у віці 50 – 59 років, 3 були вдівцями у віці 60 – 69 років. У с. Мельня вдівців нараховувалося тільки двоє: Дем'ян «Григорієвъ синь» та Григорій Богдан з козацького стану. На час розпису вони мали доволі молодий вік 30 – 32 роки. Наприклад, така ситуація спостерігалася і в с. Тростянка Батуринської сотні, де за сповідними розписами вдівцями ставали молоді чоловіки [9, с. 202]. Дана мікрогрупа чоловіків мала можливість одружитися вдруге, тому традиційно складала конкуренцію неодруженим парубкам, адже зазвичай вони вже мали більші статки, ніж молодші представники на «шлюбному ринку». Крім цього, вони часто самостійно виховували ще й своїх малолітніх дітей. Наприклад, вдівець Дем'ян із Ксензівки опікувався трьома неповнолітніми доньками: 9-річною Анастасією, 7-річною Агафією та 2-річною Євдокією [13, арк. 77].

Далі окремо проаналізуємо сімейний стан жінок (див. таблицю 3 та 5). За сповідними розписами Різдвобогородицької церкви, у с. Ксензівка у шлюбі не перебувало 75 представниць жіноцтва (55,97 %). Найбільше незаміжніх припадало на молодшу вікову категорію – 41 особа. У групі працездатного віку не уклали шлюб 16 представниць. Після 25 років незаміжніх не виявлено. Переважна більшість дівчат у розглянутому селі виходили заміж у віці від 20 років. Для порівняння, середній шлюбний вік для дівчат у селах Стародубського полку мав індекс 19,1 року (за підрахунками Ю. Волошина), для сіл Полтавського полку він становив 22,9 року (за визначенням О. Бороденко), а для сіл Миргородського полку – індекс 19,5 (за дослідженнями В. Кручиненка) [26, с. 34]. За сімейним станом незаміжні переважали серед козацьких родин та підсусідків – відповідно 52 і 15 осіб. На третій позиції знаходилися представниці з родин духовенства – 8 осіб. Найстаршою незаміжньою у селі була 22-річна Євдокія – донька сільського священника Федора Стефанова [13, арк. 71]. За розписом Михайлівської церкви у с. Мельня незаміжніми були 78 жінок (52 %). Найбільше поза шлюбом перебувало представниць з молодшої вікової категорії – 72 особи. У групі працездатного віку не перебували у шлюбі 6 осіб. Після 25 років, як і в попередньому селі, незаміжніх не виявлено. Найстаршими незаміжніми у селі на час розпису були 20-річні представниці з козацьких родин: Катерина Книш і Марина Захарієва та з родини підсусідків – Анна – донька вдови Анастасії Павлової [13, арк. 78– 79, 80].

Наступна категорія – заміжні жінки. У с. Ксензівка їх було 53 особи (39,55 %). У категорії працездатного віку – 52 особи. У старшій віковій групі тільки одна жінка. Найбільше заміжніх припадало на козацькі родини та домогосподарства підсусідків –

38 та 11 осіб. Найменша кількість заміжніх жінок нараховувалася серед родин духовенства – 4 представниці. Наймолодшою заміжньою у селі була 18-річна Катерина «Іванова дочь» із козацького стану [13, арк. 75]. На час розпису в неї ще не було дітей.

Жінки у с. Ксензівка в більшості мали незначну вікову різницю зі своїми чоловіками. Але привертає увагу, що в багатьох козацьких родинах жінки були молодшими від чоловіків: на 10 років – у 8 випадках, на 15 років – 1 випадок. Найбільша різниця між подружжям становила 17 років – козак Григорій Лунько на час розпису мав 58 років, а його дружині Параскеві виповнився 41 рік. У джерелі вказано: «у нихъ детей не имеется» [13, арк. 74]. Також у розписі Різвобогородицької церкви згадується один випадок, що дружина – 38-річна Марина Солошенко, з козацького стану, була старшою від свого чоловіка Федора Солошенка на 7 років, на час розпису йому виповнився 31 рік. У родині було 5 дітей. Найстаршому Івану був 21 рік. Отже, можемо припустити, що Федір одружився на вдові [13, арк. 72].

Тепер охарактеризуємо заміжніх жінок із с. Мельня. За розписом Михайлівської церкви у населеному пункті в шлюбі перебувало 52 представниці жіночого стану (34,67 %). У категорії працездатного віку, як і у с. Ксензівка, жінок у шлюбі було найбільше – 51 особа. І тільки одна жінка у старшій віковій групі (60 – 70 р) була заміжня на час розпису. Найбільше заміжніх знаходилося у козацьких родинах – 33 особи, на другому місці перебували жінки із домогосподарств посполитих – 14 осіб. І найменше заміжніх жінок перебувало в родинах підсусідків та духовенство – 4 та 1 особа. Наймолодшою заміжньою у селі була 20-річна Ірина Григорєва зі стану посполитих. У 1739 році у її родині проживало 3 дітей [13, арк. 80].

Як видно з джерела, у с. Мельня ситуація повторюється, тут також присутні родини, де простежується значна вікова різниця між подружжям, переважно козацького стану: у 6 випадках дружина була молодшою від свого чоловіка на 10 років та в одному випадку на 13 років. І найбільша різниця становила 23 роки – козаку Федору Білоусу на час розпису виповнився 51 рік, а його дружині Євдокії тільки 28 років. У їхній родині були малолітні 6-річні та 3-річні діти [13, арк. 77]. Така вікова різниця була нетиповою для традиційного суспільства Гетьманщини. Наприклад, доволі значний віковий відрив простежувався у селах Миргородського полку. Там дослідником В. Кручиненком при аналізі Румянцевського опису було виявлено два нетипові випадки – вікова перевага дружин становила 18 і 20 років. Як вважає науковець, це було пов'язано із тим, що в такі шлюби вступали з розрахунку [26, с. 34 – 35]. Схожі родини, за дослідженнями І. Сердюка, згадуються і у полковому місті Стародубі. Там була зафіксована сімейна пара з різницею у віці 31 рік [27, с. 14]. Тобто бачимо, що така ситуація не була винятковою у тогочасному суспільстві.

Третьою категорією серед жіночого населення були вдови. Привертає увагу, що священники обох сіл дану категорію жінок часто позначали словом «невестка». За дослідженнями О. Бороденко, до таких жінок могли застосовувати і слово «невеста» [28, с. 5]. У с. Ксензівка вдів нараховувалося 6 осіб: 5 з козацьких родин та одна представниця з домогосподарств підсусідків. У с. Мельня у даній мікрогрупі перебувало 20 жінок: 9 з родин посполитих, 7 з козацьким домогосподарств, 2 особи з родин підсусідків та 2 представниці з сімей духовенства. Привертає увагу, що у с. Ксензівка багато вдів було серед жінок працездатного віку (25 – 44 р.). Така тенденція зберігається також у даній категорії серед жінок Мельні. Там вдови були у віковій працездатній групі 25 – 59 років. Наймолодшими зафіксованими у сповідних розписах вдовами були: 28-річна жінка з козацького стану – Анна Романова з с. Ксензівка та 27-річна Анна «сестра Ільи» з с. Мельня [13, арк. 72, 77]. Якщо порівняти дані таблиць, то вдів у розглянутих сотенних селах було більше, ніж вдівців. І. Сердюк, вважає, що це було пов'язано із вищим рівнем смертності чоловіків, різницею у віці між подружжям, при якій чоловіки помирали першими, а також порівняно більшими шансами вдівців на укладання повторного шлюбу [29, с. 179].

Таким чином, розглянуті села Ксензівка та Мельня Батуринської сотні в першій половині XVIII ст. розміщувалися поряд, у межах однієї місцевості. Крім того, місцеве населення мало спільний рід занять. Однак, за сповідними розписами, у селах різних

соціальний склад. У с. Ксензівка вказано тільки два стани – козацтво та духовні особи. У с. Мельня згадується три соціальні стани – у населеному пункті були і селяни. Це вплинуло на демографічну ситуацію. У сотенних селах проживала майже однакова кількість людей – менше однієї тисячі, тому дані населені пункти можемо віднести до невеликих за розмірами. У розглянутих селах було більше представників козацького стану. Загалом чисельно переважали жінки. Але така тенденція не була характерною для всіх вікових груп, що переважно було пов'язано із поширеною смертністю дітей у ранньому віці та жінок при пологах, трудовою міграцією, військовою діяльністю чоловіків. За сімейним станом, середній шлюбний вік для жінок становив 20 років, для чоловіків 20 – 24 р., що було притаманно для сільського соціуму Гетьманщини. Проте варто зауважити, що в родинах, особливо козацького стану, між чоловіком і дружиною зустрічається значна вікова різниця, що було нетиповим для тодішнього традиційного суспільства. Підсумовуючи здійснений аналіз, безперечно можна стверджувати, що сповідні книги дозволили детально проаналізувати соціальну, статеву та вікову структуру сотенних сіл. Тому для створення цілісної картини структури населення Батуринської сотні доречно продовжити аналізувати дані джерела. Це обумовлює актуальність подальших досліджень.

1. Лазаревський О. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 2: Полк Нежинский. – Киев, 1893. – 552 с.
2. Мясотин В. Очерки социальной истории Украины в XVII – XVIII вв. – Прага, 1926. – Том 1. – Выпуск 3. – 217 с.
3. Ситий І. Батурин у першій чверті XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 65–73.
4. Мицик Ю., Тарасенко І. З опису Батуринської сотні О. М. Лазаревського // Сіверянський літопис. – 2014. – № 6. – С. 364–372.
5. Токарев С. Козацька старшина Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Чернігів, 2015. – 191 с.
6. Саєнко Н. Козацькі родини Батурина другої половини XVIII ст. за даними Генерального опису Лівобережної України // Краєзнавство. – 2016. – № 1 – 2. – С. 115 – 122.
7. Хармак М. Винокурний промисел Батурина у XVII – XVIII ст. // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. – Київ-Глухів, 2016. – Випуск 9. – С. 225 – 228.
8. Павленко С. Військо Карла XII на півночі України. – Київ, 2017. – 510 с.
9. Солдатова К. Структура населення с. Тростянки Батуринської сотні Ніжинського полку в другій половині XVIII ст. (за матеріалами сповідних книг 1763 року) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Київ-Глухів, Центр пам'яткознавства НАН України УТОПК, 2017. – С. 200 – 204.
10. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Книга 6. – Чернигов, 1874. – 541 с.
11. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687)/ [під ред. Сохань П.]. – Київ – Львів, 2004. – 1086 с.
12. Мазепина книга / [упоряд. І. Ситий]. – Чернігів, 2005. – 519 с.
13. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 303. – 137 арк.
14. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779 – 1781) / підготовка до друку та передмова П. Федоренка. – Київ, 1931. – 594 с.
15. Бороденко О. Статєво-вікова структура населення с. Жуки Городової сотні Полтавського полку в другій половині XVIII ст. (за матеріалами сповідних розписів 1775 року) // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 55 – 64.
16. Мицик Ю. Уродженці Батуринської і Борзенської сотень – студенти Києво-Могилянської академії. – Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 171 – 174.
17. Казіміров Д. Козацькі родини с. Баби Менської сотні Чернігівського полку за матеріалами сповідних книг 1746 р. // Сіверщина в історії України. Збірник

наукових праць. – Київ-Глухів, Центр пам'яткознавства НАН України УТОШК, 2011. – С. 209 – 213.

18. Гуржій О. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси з історії та статистики. – Черкаси, 2009. – 296 с.

19. ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 56. – 1130 арк.

20. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии. – Москва, 1997. – 207 с.

21. Волошин Ю. Козаки і посполиті: міська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. – Київ, 2016. – 356 с.

22. Сердюк І. Вихідці з села серед населення Переяслава 60-х рр. XVIII ст. (за даними Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр.) // Український селянин: Збірник наукових праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 213 – 215.

23. Сердюк І. Старість в городском населении Левобережной Украины во второй половине XVIII в. (на материалах Румянцевской описи 1765 – 1769 гг.) // Историческая демография. Научный журнал. – Москва-Сыктывкар, 2011. – № 1 (7). – С. 7 – 12.

24. Волошин Ю. Стативно-вікова та шлюбна структура Полтави в другій половині XVIII ст. // Історична пам'ять. – 2011. – № 1. – С. 5 – 24.

25. Миронов Б. Социальная история России периода империи. (XVIII – нач. XIX в. в.): В 2-х т. 3-е изд., испр., доп. – СПб., 2003. – Т.1. – 548 с.

26. Кручиненко В. Рівень остаточної безшлюбності та шлюбний вік у селах Миргородського полку в другій половині XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 33 – 36.

27. Сердюк І. Шлюбна поведінка мешканців полкових міст Гетьманщини за даними Румянцевського опису 1765 – 1769 рр. // Полтавські історичні студії: ювілейний збірник на пошану Віктора Ревеука. – Полтава, 2013. – С. 60 – 74.

28. Бороденко О. Феномен жіночої самотності другої половини XVIII ст. на прикладі сіл Полтавського полку (за матеріалами облікових джерел другої половини XVIII ст.) // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 2012. – С. 3 – 13.

29. Сердюк І. Вдівці і вдови у Румянцевському описі Переяслава (історико-демографічний аналіз) // Краєзнавство. – 2008. – № 1–4. – С. 175 – 181.

Солдатова К. А.

Демографические характеристики населения сел Ксензовки и Мельни Батуринской сотни в первой половине XVIII в. (по данным исповедных росписей 1739 года)

В статье на основе исповедных росписей анализируется поло-возрастной состав и семейная структура жителей сел Ксензовки и Мельни Батуринской сотни.

Ключевые слова: *исповедные росписи, казаки, крестьяне, духовенство, структура населения, феминизация.*

Soldatova K.O.

Demographic characteristics of the population of the villages Ksenzovka and Melny of Baturin sotnia in the first part of the 18 century (based on the confessional register of 1739)

In the article we consider the age, sex and marital status distribution of the population for the villages Ksenzovka and Melny of Baturin sotnia.

Key words: *confessional register, cossacks, peasants, clergy, population composition, feminization.*